Shahid Rajaee Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
Semi-Annual Scientific Journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.15, No. 29
Spring & Summer 2026
Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

From Linguistic Miracle to Existential Superiority: A Transcendental Re-reading of the Qur`anic Challenge (Tahaddi) in Mulla Sadra's Existential Perspective.

[1] Salavati, Abdollah
[2] Doost Ali, Amirali*
[3] Niksima, Seyedeh Fatemeh

Abstract

Explaining the nature of the "Qur`anic Challenge" (Tahaddi) and the secret of its miracle has often been confined to literary and rhetorical analyses, neglecting its ontological depths. Transcendent Theosophy (Al-Hikmat Al-Muta'aliyah) possesses the capacity to transition from linguistic analyses to existential realms. This research demonstrates that by adopting a "transcendental phenomenology," the Quranic challenge is not merely a linguistic rivalry, but a truth rooted in the "gradational

[1] Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Shahid Rajaee Teacher Training University, Tehran, Iran (a.salavati@sru.ac.ir)
[2] Faculty of Philosophy and Islamic wisdom, Shahid Motahari University, Tehran, Iran* (a.a.doostali@motahari.ac.ir)
[3] Faculty of Philosophy and Islamic wisdom, Shahid Motahari University, Tehran, Iran(sf.niksima@motahari.ac.ir)

Received: 19/01/2026
Reviewed: 10/05/2026
Accepted: 10/07/2026

degrees of existence" (Tashkik al-Wujud). Humanity's inability to rival the Quran is caused by an "existential inability" to reach the exalted level of the "innovative word" (Kalam-e Ibda'i) from which the Quran originates. Furthermore, it is proven that a complete perception of the Quran's truth requires an "existential affinity" (Sankhiyyat-e Wujudi) with the source of revelation, which is only realized within the horizon of the "Perfect Man" (the Prophet). In this approach, the challenge transforms from an "epistemological deadlock" into an "existential invitation" for gradational movement, leading to the foundation of an "existential hermeneutics" where the interpretation of the Quran becomes a process of "becoming" for the interpreter.

Keywords: Transcendent Theosophy, Transcendental Epistemology, Transcendental Phenomenology, Quranic Challenge (Tahaddi), Mulla Sadra.

Problem Statement

Introduction:

Philosophy is inherently a rational effort to perceive the truth of the phenomena of existence. In the light of Transcendent Theosophy, Mulla Sadra opened a new path for understanding the realms of the universe by presenting an ontological framework. Within this intellectual system, one of the most fundamental phenomena is the "Holy Quran" and, specifically, the challenge of "Tahaddi"—a challenge through which the Quran calls upon the entire universe to rival it. Conventional approaches have often focused on rhetorical and literary aspects, failing to provide a comprehensive analysis due to their neglect of the concept of "transcendence" (meaning being immaterial and supernatural).

Main Problem:

A transcendental perspective reveals that the inability to rival the Quran is rooted in humanity's existential distance from the ontological level of the Quran. This shifts the question from "Why can't we speak like it?" to "Why can't we reach its existential source?". Therefore, the main problem of this research is: How can the "Quranic Challenge" be explained as a transcendental phenomenon based on Mulla Sadra's philosophical foundations?

Sub-questions:

What is the meaning of "transcendental" in Mulla Sadra's thought, and what is its place in his philosophical system? Is "Tahaddi" in the Quran merely a literary and lexical assessment, or does it carry an epistemological and cognitive weight?

What are the functions and consequences of the Quran's "Tahaddi component" for human beings, and what role does it play in their guidance, cognition, or epistemological training?

Method

Based on the structure of the current research, this article utilizes a descriptive-analytical method relying on philosophical foundations. By adopting the approach of "transcendental phenomenology" and relying on the fundamental principles of "Transcendent Theosophy" (such as the principality of existence, the gradation of existence, the personal unity of existence, and substantive motion), this research attempts to elevate the phenomenon of Tahaddi beyond theological and linguistic analyses, analyzing it within an ontological and transcendental framework.

Findings and Results

The truth of the Quran's miracle lies not in linguistic appearances, but in its "existential level," meaning the Quran is not merely a text, but the "descended existence" of a transcendent truth and the manifestation of the divine word. Human inability to rival the Quran is not due to literary limitations, but rather an "existential inability" to ascend to the ontological horizon of the "innovative word". Receiving the truth of the Quran requires "existential affinity"; thus, this truth is fully manifested only within the existential capacity of the "Perfect Man" (the Prophet), who encompasses all levels of existence. Tahaddi is not an unbearable burden for general audiences. Based on the gradation of existence, it serves three universal functions: First, it acts as a "sign" (Ayah) and empirical proof of the text's transcendent source. Second, it is a "gracious invitation" to gradational movement and existential journeying to elevate human capacity. Third, the understanding of the miracle possesses longitudinal levels, allowing every audience (such as a litterateur, jurist, philosopher, or mystic) to perceive an aspect of this miracle corresponding to their own existential level.

Accepting this approach leads to the establishment of "existential hermeneutics"—a novel methodology in which interpreting the Quran is no longer a purely mental activity, but requires the interpreter's soul to achieve affinity with the truth of the text throughout a cognitive-existential journey.

References

mulla sadra (1989 & 2018). Al-Hikma al-Muta'aliya fi al-Asfar al-'Aqliyya al-Arba'a (Vol. 1). Qom: Maktabat al-Mustafawi / Tehran: Sadra Islamic Philosophy Research Institute.

mulla sadra. (1984 & 2008). Mafatih al-Ghayb. (M. Khajavi, Trans.). Tehran: Iranian Institute of Philosophy / Mawla.

mulla sadra. (1981). Asrar al-Ayat. Tehran: Iranian Institute of Philosophy.

mulla sadra. (2012). Al-Shawahid al-Rububiyyah fi al-Manahij al-Sulukiyyah. Tehran: Sadra Islamic Philosophy Research Institute.

Kant, I. (2023). Critique of Pure Reason (B. Nazari, Trans.). Tehran: Qoqnoos.

پژوهش‌های هستی‌شناختی
دو فصلنامهٔ علمی
نوع مقاله: پژوهشی
سال پانزدهم، شمارهٔ ۲۹
بهار و تابستان ۱۴۰۵
صفحات ۱۶۹-۱۴۳

Shahid Rajaee Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
semi-annual scientific journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.15, No. 29
Spring & Summer 2026

از اعجاز زبانی تا برتری وجودی:
بازخوانی استعلایی تحدی قرآن در نگرش وجودی ملاصدرا

عبدالله صلواتی [۱]
امیرعلی دوستعلی [۲]
سیده فاطمه نیک سیما [۳]

چکیده

تبیین ماهیت «تحدی قرآن» و راز اعجاز آن، اغلب در حصار تحلیل‌های ادبی و بلاغی مانده و از ژرفای هستی‌شناختی آن غفلت شده است؛ حال آنکه حکمت متعالیه ظرفیت گذر از تحلیل‌های زبانی به ساحت‌های وجودی را داراست. پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش بنیادین است که بازخوانی مفهوم «استعلا» در دستگاه صدرایی، چه افق‌های نوینی را در تبیین فلسفی مسأله تحدی و اعجاز قرآن می‌گشاید؟ یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که با گذار از رویکردهای کلامی رایج و اتخاذ یک «پدیدارشناسی متعالی»، تحدی قرآن نه یک معارضه زبانی، بلکه حقیقتی ریشه‌دار در «مراتب

---

۱ . استاد، گروه الهیات، دانشکدهٔ علوم انسانی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران. a.salavati@sru.ac.ir
۲ . دانشجوی دکتری فلسفه اسلامی دانشگاه شهید مطهری (ره)(نویسنده مسئول)، a.a.doostali@motahari.ac.ir
۳ . دانشجوی دکتری فلسفه اسلامی دانشگاه شهید مطهری(ره)، sf.niksima@motahari.ac.ir
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۸
تاریخ اصلاح: ۱۴۰۵/۰۲/۲۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۱۹

تشکیکی وجود» است. بر اساس دستاوردهای این تحقیق اولاً عجز بشر از هم‌آوردی با قرآن نه ناشی از ضعف در مهارت‌های ادبی، بلکه معلول «ناتوانی وجودی» در دستیابی به مرتبه والایِ «کلام ابداعی» است که قرآن از آن نشأت گرفته است. ثانیاً اثبات می‌شود که ادراک تامّ حقیقت قرآن، مستلزم «سنخیت وجودی» با منشأ وحی است و این مهم تنها در افق «انسان کامل» (نبی) محقق می‌گردد که جامعِ مراتب هستی است. ثالثاً پژوهش حاضر با بازتعریف کارکرد تحدی، آن را از یک «بن‌بست معرفتی» به یک «دعوتِ وجودی» تغییر ماهیت داده است؛ دعوتی که مخاطب را به حرکت اشتدادی و سلوک برای ارتقای ظرفیت وجودی فرامی‌خواند. در نهایت این رویکرد منجر به تأسیس نوعی «هرمنوتیک وجودی» می‌شود که در آن، تفسیر قرآن دیگر نه یک فعالیت صرفاً ذهنی، بلکه فرآیندی از جنس «شدن» و «اتحاد نوری» مفسّر با حقیقتِ متعالی متن است.

کلید واژه‌ها: حکمت متعالیه، معرفت‌شناسی استعلایی، پدیدار شناسی متعالی، تحدی قرآن، ملاصدرا.

بیان مسأله

فلسفه در ذات خود، تلاشی عقلانی برای ادراک حقیقت پدیده‌های هستی است. در این میان، ملاصدرا در پرتو حکمت متعالیه، با ارائه دستگاهی وجودشناختی، راهی نوین برای فهم مراتب عالم گشود. در این منظومه فکری، یکی از بنیادین‌ترین پدیده‌هایی که نیازمند تبیین است، «قرآن کریم» و به طور خاص، پدیده «تحدی» است؛ چالشی که خود قرآن با صراحت تمام، کل هستی را به آن فراخوانده است:

«قُل لئِنِ اجتَمَعَتِ الانسُ والجِنّ عَلی اَن یأتوا بِمِثلِ هذا القُرءانِ لایأتونَ بِمِثلِهِ ولَو کانَ بَعضُهُم لِبَعض ظَهیرا» (اسراء، ۸۸). «اَم یقولونَ افتَرهُ قُل فَأتوا بِسورَهٍ مِثلِهِ وادعوا مَنِ استَطَعتُم مِن دونِ اللّهِ اِن کنتُم صدِقین» (یونس، ۳۸).

پژوهش حاضر بر این باور است که رویکردهای متداول در تبیین تحدی، که اغلب بر وجوه بلاغی، ادبی و ظاهری آن متمرکز بوده‌اند، به دلیل غفلت از یک کلیدواژهٔ مفهومی، قادر به ارائهٔ تحلیلی جامع از آن نبوده‌اند. این کلیدواژه، مفهوم «استعلا» به معنای دقیقِ فرامادی و فراطبیعی بودن است. اتخاذ یک نگاه استعلایی به ما اجازه می‌دهد تا تحلیلی دقیق‌تر و عمیق‌تر از ماهیت تحدی در اندیشه ملاصدرا ارائه دهیم. این تحلیل نشان می‌دهد که عجز از هم‌آوردی با قرآن، نه ریشه در محدودیت‌های ادبی بشر، بلکه در فاصلهٔ وجودی او با مرتبهٔ هستی‌شناختی قرآن دارد؛ مرتبه‌ای که کلام الهی از آن نشأت گرفته و هرگز در

دسترس مخلوق قرار نمی‌گیرد. به بیان دیگر، این رویکرد استعلایی صدرایی، واکاوی مسأله را از سطح «چرا نمی‌توان مانند آن سخن گفت؟» به عمق «چرا نمی‌توان به منشأ وجودی آن دست یافت؟» منتقل کرده و افقی فراسوی تحلیل‌های متعارف ممکن می‌سازد.

اکنون، سؤال اصلی این پژوهش آشکار می‌شود: تبیین «تحدی قرآن» به مثابه یک پدیده استعلایی، بر مبنای مبانی فلسفی ملاصدرا چگونه خواهد بود؟ پاسخ به این پرسش، مسألهٔ اصلی پژوهش حاضر است. از همین رو می‌توان به چند پرسش فرعی نیز پرداخت.

۱. معنای «استعلایی» در اندیشه ملاصدرا چیست و چه جایگاهی در دستگاه فلسفی او دارد؟

۲. آیا «تحدّی» در قرآن تنها به معنای یک برآوردِ ادبی و صرفاً لغوی است، یا بار معرفتی شناختی دیگری نیز دارد؟

۳. کارکرد و پیامدهای «مؤلفه‌ی تحدّی» قرآن برای انسان‌ها چیست؟ و این مؤلفه چه نقشی در هدایت، شناخت یا تربیت معرفتی آنان ایفا می‌کند؟

پیشینه پژوهش

مسأله تحدی و ابعاد مختلف اعجاز قرآن، جایگاه ویژه‌ای در مطالعات اسلامی دارد. با این حال، در ادبیات علمی موجود، فقدان پژوهشی متمرکز که این موضوع را به طور خاص بر مبنای حکمت متعالیه ملاصدرا و با تأکید بر مفهوم «استعلایی» واکاوی کند، محسوس است. بررسی‌های دقیق منابع نشان می‌دهد که این تحقیق با رویکرد مذکور، مسبوق به هیچ پژوهش پیشینی نبوده و حتی به‌عنوان بخشی از یک پژوهش دیگر نیز مورد بررسی قرار نگرفته است. غالب تحقیقات موجود، به جنبه‌های بلاغی، علمی، تاریخی و یا تبیین‌های مفسران از تحدی توجه داشته‌اند (آخوند و قره‌باغی، ۱۳۹۷، ۲۵؛ غلامی، ۱۳۸۷، ص ۴۶).

باید توجه داشت که ماهیت «تحدی» ذوابعاد است و می‌توان آن را در دو ساحت متمایز بازشناسی کرد: نخست، ساحت «ظاهری» که بر اعجاز بیانی و ساختار زبانی استوار است و در طول تاریخ تفسیر، کانون توجه مفسران و قرآن‌پژوهان بوده است. با این حال، رویکرد صرفاً زبانی قادر به تبیین تمامیتِ حقیقتِ تحدی و مؤلفه‌های آن نیست؛ چراکه این پدیده

دارای یک بُعد «باطنی و وجودی» نیز هست که در حصار الفاظ و قواعد زبانی نمی‌گنجد. از این‌رو، پژوهش حاضر بر آن است تا با عبور از لایه ظاهری و با بهره‌گیری از ظرفیت‌های حکمت صدرایی، به تبیین و واکاوی این ساحتِ مغفول (جنبه وجودی) بپردازد.

در حوزه مطالعات حکمت اسلامی، به‌ویژه در منظومه فکری ملاصدرا، اگرچه مفاهیم عمیقی درباره‌ی ماهیت قرآن و تفسیر وجودی آن ارائه شده، اما تطبیق این مبانی بر مسأله تحدی به‌صورت نظام‌مند مورد توجه قرار نگرفته است. محققین و پژوهشگران به پدیده تحدی، که اعجاز قرآن بر آن تکیه شده است، توجه چندانی نداشته‌اند و در صدد شناخت این مسأله و ابعاد آن برنیامدند. بنابراین، نوآوری این تحقیق در آن است که برای نخستین بار با تکیه بر مبانی حکمت متعالیه، به تبیین مسأله تحدی در بافتار استعلایی (فرامادی) صدرایی می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه این نگاه می‌تواند ابعاد جدیدی از اعجاز قرآن را آشکار کند.

انجام این پژوهش از چند منظر دارای ضرورت بنیادین است که در ادامه به صورت اجمالی تبیین می‌شود:

از منظر شناخت‌شناسی دینی، مسأله تحدی قرآن همواره به عنوان یکی از ارکان اعجاز و هویت استعلایی این متن مقدس مطرح بوده است. با این حال، غالب خوانش‌های موجود در این حوزه، یا محدود به وجوه ادبی و بلاغی شده‌اند، یا در چارچوب‌های کلامی سنتی محصور مانده‌اند. این در حالی است که با اتکا به مبانی عمیق حکمت متعالیه، می‌توان گامی فراتر نهاد و تحدی را نه به مثابه‌ی امری صرفاً زبانی، بلکه به عنوان نمودی از برتری وجودی و متافیزیکی قرآن تحلیل کرد. بر اساس این نگاه، عجز از آوردن مانند قرآن، تنها ناشی از محدودیت‌های ادبی نیست، بلکه ریشه در عدم توانایی دستیابی به همان مراتب وجودی دارد که قرآن از آن نشأت گرفته است.

از منظر روش‌شناختی، این پژوهش در پی ارائه الگویی نوین در تبیین اعجاز قرآن است. با ارائهٔ خوانشی استعلایی صدرایی از تحدی، می‌توان از تقلیل‌گرایی‌های رایج در تفسیر پدیده‌ی اعجاز اجتناب کرد و در عین حال، چهارچوبی نظام‌مند برای تفسیر فلسفی قرآن فراهم آورد. این نگاه، با نشان دادن ارتباط عمیق بین مراتب وجودی قرآن و سطوح فهم بشری، افق‌های جدیدی در هرمنوتیک فلسفی قرآن می‌گشاید.

از منظر توسعه علمی، این تحقیق از سویی به غنای ادبیات فلسفی در حوزه قرآن‌پژوهی می‌افزاید و از سوی دیگر، با ایجاد پلی مستحکم بین مسألهٔ تحدی و مبانی حکمت متعالیه، زمینه‌ساز تحقیقات بینارشته‌ای در حوزه‌های فلسفه، کلام، دین پژوهی و فلسفه دین می‌شود. تبیین این ارتباط، نه تنها گامی در جهت بومی‌سازی روش‌های تحقیق در این علوم است، بلکه می‌تواند به بازخوانی خلاقانه‌تری از میراث حکمی اسلام در دنیای معاصر بینجامد.

بدین ترتیب، این پژوهش از حیث نظری، روشی و علمی، واجد ضرورتی انکارناپذیر است و می‌تواند گشاینده افق‌های جدیدی در مطالعات اسلامی با رویکردی حکمی باشد.

تطور معناشناسی مفهوم استعلا

بی‌تردید سخن از پدیدارشناسی استعلایی، اندیشه‌ی «ایمانوئل کانت» را در ذهن زنده می‌کند. کانت در تعریف مؤلفه‌ی استعلای چنین می‌گوید: من همه‌ی شناخت‌هایی را که نه چندان به ابژه‌ها، بلکه به شیوه‌ی شناخت ما از ابژه‌ها می‌پردازند ــ تا آنجا که این شناخت به طور پیشینی ممکن باشد ــ استعلایی می‌نامم (کانت، ۱۴۰۲، ص۷۶).در واقع، کانت کوشید تا به حکمی دست یابد که از یک سو معطوف به جهان واقعی و یقینی باشد و از سوی دیگر از استقرای تجربی فراتر رود، به گونه‌ای که شناختی قطعی و پیشینی حاصل آید (اردبیلی و حسینی، ۱۳۹۹، ص۱۵). این تلقی، بنیان نگرش استعلایی در اندیشه‌ی کانت را شکل می‌دهد.

با این حال، کانت تنها فیلسوفی نیست که به مؤلفه استعلا پرداخته است. در این میان، شلینگ با نقد رویکرد کانت در مسأله معرفت استعلایی، معنایی نوین بر اساس دستگاه فلسفی خویش به این مؤلفه بخشید. از دیدگاه شلینگ، پایه و اساس شناخت استعلایی، «شناخت مطلق» است و لازمه چنین شناختی، وجود نوعی «امر مطلق» می‌باشد. این چشم‌انداز فکری، او را به سمت طرح ایده «شناخت مطلق» سوق می‌دهد. بر این اساس، شناخت استعلایی نزد شلینگ به معنای شناخت مطلق یا «منِ مطلق» است (اردبیلی و حسینی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۶).

در ادامه نگاه استعلایی در اندیشه هوسرل بسط یافت و معنایی نوین به خود گرفت، به گونه‌ای که بخش جدایی‌ناپذیر پروژه فلسفی او را تشکیل می‌دهد. پدیدارشناسی استعلایی هوسرل با این پرسش بنیادین آغاز می‌شود که اساساً امکان شناخت چگونه برای انسان میسر می‌گردد؟ هوسرل در دستگاه پدیدارشناختی خود، کل جهان را با تمام ابعاد زمانی و مکانی‌اش متعلق به آگاهی می‌داند و «منِ تأمل‌کننده» را به ناظری بی‌طرف تبدیل می‌کند. اگرچه این «من» در رویکرد طبیعی زیست می‌کند، اما با تأمل بر خویشتن، به ساحت استعلایی وارد می‌شود (پازوکی، ۱۳۹۹، ص۳۵).

پدیدارشناسی هوسرلی به بررسی چگونگی پدیدار شدن جهان برای آگاهی می‌پردازد. وظیفه پدیدارشناسی استعلایی، آشکارسازی ساختارهای پنهان معنابخشی در انسان است (shand,2006,p 39). از این رو، این رویکرد برای ما تبیین می‌کند که چگونه شرایطی فراهم می‌شود که جهان به مثابه جهانی تجربه‌پذیر برای ما ظهور می‌یابد (هوسرل، ۱۳۹۷، ص۱۳؛ دهباشی و آیت اللهی، ۱۳۸۸، ص۱۴۵) اما هوسرل گامی فراتر می‌نهد و رسالتی بنیادین‌تر برای پدیدارشناسی استعلایی ترسیم می‌کند؛ بدین‌معنا که این دانش باید با رویکردی «خودارجاع» به پرسش‌های اساسی پیرامون شرایط امکان شناخت جهان پاسخ دهد (رشیدیان، ۱۳۸۸، ص۱۰۸).

بر این اساس، رویکردهای فلسفی یادشده گواه آن هستند که هر فیلسوفی متناسب با دستگاه فکری خویش، معنای ویژه‌ای به مفاهیم بنیادین می‌بخشد. از همین رو، به منظور پرهیز از خلط مباحث و دستیابی به درکی دقیق‌تر، ضروری است تمایز اساسی بین منظومه‌های فکری مذکور و چارچوب نظری حاکم بر این پژوهش به‌وضوح تبیین گردد.

کانت از مفهوم پدیده استعلایی برای تبیین شرایط پیشاتجربی شناخت انسانی بهره می‌گیرد. در این دستگاه فکری، استعلایی به ساختارها و مقولات پیشینی ذهن اشاره دارد که امکان تحقق تجربه و معرفت را برای سوژه انسانی فراهم می‌سازند. بر این اساس، دغدغه اصلی کانت، شناخت شیوه عملکرد ذهن بشری و تعیین مرزهای عقل محض است. در مقابل، شلینگ به استعلا به‌مثابه امر مطلق می‌نگرد، حال آنکه هوسرل آن را به ساختارهای شناختی تعبیر می‌کند.

اما چنین به نظر می‌رسد که در نقطه مقابل این رویکردها، کانون مفهومی این تحقیق در مواجهه با هستی و مظاهر آن ـ و به طور اخص تحدی قرآن کریم ـ بر منظومهٔ فکری ملاصدرا استوار است. در این نظام فلسفی، مفهوم «استعلا» نه تنها در تقابل با تعاریف رایج قرار می‌گیرد، بلکه خودِ این مفهوم نیز ماهیتی پویا و «اشتدادی» می‌یابد. در حکمت متعالیه، سخن از پدیدارشناسی استعلایی، در حقیقت تلفیق ساحت معرفت‌شناختی پدیده با ساحت هستی‌شناختی آن است. بدین معنا که «استعلایی بودن» یک وضعیت ثابت نیست، بلکه طیفی از مراتب شناخت است که همپای مراتب وجود، دارای شدت و ضعف است.

بنابراین پدیدارشناسی استعلایی صدرایی نوعی معرفت‌شناسی تشکیکی است که نقطه عزیمت آن، نگاه «فرامادی» و «فراحسی» به پدیده‌هاست، یعنی معرفت ما به هستی با عبور از حصر ظاهری و مادی آغاز می‌شود. اما این نگاه در همین سطح متوقف نمی‌ماند، بلکه در سیری اشتدادی، چنان اوج می‌گیرد که معرفت ما به مثابه یک امر «متعالی» می‌گردد. در این مرتبه نهایی، هستی و پدیده‌های آن (همچون قرآن) دیگر نه تنها فرامادی، بلکه به نحو «متعالی» و در افقی قدسی ادراک می‌شوند.

بر این اساس، مفهوم «استعلا» در خوانشِ صدراییِ این پژوهش، در قالب «پدیدارشناسی متعالی» بازتعریف می‌شود؛ رویکردی که در آن، فهمِ ژرفای قرآن مستلزم سیری وجودی است که با درنوردیدنِ حجاب‌های مادی آغاز شده و با وصول به حقیقتِ قدسیِ متن، به «اتحاد وجودی» با آن می‌انجامد. از این‌رو، ادراکِ تمام‌عیارِ پدیده «تحدی»، تنها در گرو اتخاذِ چنین دستگاهِ معرفتیِ تشکیکی و اشتدادی است؛ نظامی پویا که سیرِ شناخت در آن، از ساحتِ «فرامادیت» آغاز گشته و در افقِ «تعالی» به کمال می‌رسد. این تلقی از معرفت که در آن شناخت، نه یک انباشت اطلاعاتی بلکه فرآیندی «اشتدادی» و وجودی است، ریشه در تصریحات خودِ ملاصدرا دارد. او در مقدمهٔ کتاب *اسفار*، با ترسیم دقیق هندسهٔ معرفتی مطلوب خود، بر این سیر تشکیکی و صعود از ظاهر به باطن تأکید می‌ورزد. صدرالمتألهین با تفکیک قاطع میان علوم، تصریح می‌کند که علومی همچون نحو، لغت و شعر (که ابزارهای فهم ظاهری متن‌اند)، اگر صرفاً در حد خود باقی بمانند، همچون سایر «حِرَف و صنایع» بشری‌اند و توانایی ایجاد تحول جوهری در انسان را ندارند. از دیدگاه او،

خردمند کسی است که عمر خویش را صرف علومی کند که منجر به «تکمیل جوهر ذات» می‌گردد؛ علومی که انسان را از قید و بندهای مادی و وساطت بدن رها ساخته و به سوی «انغماس در بحار ملکوت» و اتصال به عالم بالا سوق می‌دهد.

بنابراین، ملاصدرا با بی‌ارزش شمردن توقف در علوم زبانی و ادبی، غایت معرفت را دستیابی به «حکمت الهی» و «معارف ربانی» می‌داند که مستلزم رجوع نفس به حقیقتِ مجرد خویش و عبور از عالم طبیعت است. این بیانِ صریح، مؤیدی محکم بر رویکرد پدیدارشناختیِ استعلاییِ این پژوهش است؛ چراکه نشان می‌دهد در دستگاه صدرایی، فهم حقایق قدسی (همچون قرآن)، نیازمند عبور از سطحِ علومِ ابزاری (مانند لغت و بلاغت) و آغاز یک حرکت اشتدادی به سوی تجرد و تعالی است تا در نهایت، نفسِ مفسّر با حقیقتِ متن متحد گردد (ملاصدرا، ۱۳۶۸،ج۱،ص۳).

از همین رو، اگر بپذیریم قرآن صرفاً پدیده‌ای تاریخی ـ زبانی و محدود به قالب مادی نیست، بلکه حقیقتی استعلایی و متعالی دارد، در این صورت مسألهٔ «فهم» آن نیز کاملاً دگرگون می‌شود. در اینجاست که هرمنوتیک وارد میدان شده و این پرسش بنیادین را مطرح می‌کند: شرایط امکان فهم صحیح چنین متنی چیست؟ زمانی که موضوع فهم - یعنی قرآن - ذاتاً استعلایی ایده‌آلیستی باشد، این الگو ناکافی می‌نماید.

در مواجهه با قرآن، با متنی روبه‌روییم که خود «شرایط امکان فهم» خویش را تعیین می‌کند. به بیان روشن‌تر، این متن نیست که تابع شرایط پیشین فهم انسان باشد، بلکه این «فهم انسان» است که باید خود را با «شرایطی» که متن متعالی و فرامادی مقرر می‌دارد، هماهنگ کند.این امر ما را به شبکه معنایی ویژه‌ای رهنمون می‌سازد.

در شبکه معنایی متعارف، فهم کل متن از طریق اجزای آن حاصل می‌شود و فهم اجزا در پرتو کل ممکن می‌گردد. اما در مورد قرآن، این «کل» صرفاً یک کلیت زبانی یا ادبی نیست، بلکه همان حقیقت استعلایی و متعالی قرآن است.

این نگاه دو پیامد عمده دارد:

۱. تأسیس پیش‌فهمی سازنده: در هرمنوتیک فلسفی، هر فهمی با «پیش‌فهم»هایی آغاز می‌شود. در اینجا، اصلی‌ترین پیش‌فهم سازنده، همانا باور به متعالی بودن سرچشمه متن است. این پیش‌فهم نه یک گزاره تعصبی، بلکه شرطی روش‌شناختی برای

گشودگی محقق در برابر ابعاد وجودی متن است. چنین پیش‌فهمی، افق انتظار مفسر را از متنی صرفاً بشری به متنی الهی گسترش داده و او را برای دریافت معانی ژرف‌تر آماده می‌سازد.

۲. بازتعریف نقش عقل: در این الگو، عقل انسانی به عنوان «متن‌خوان» و «مخاطب فعال» یک حقیقت متعالی عمل می‌کند. وظیفه عقل، تکامل و تعالی مستمر است تا بتواند همواره به درکی راستین از این پدیده متعالی دست یابد.

بدین ترتیب، تمایز میان «معرفت استعلایی» در اندیشهٔ فیلسوفان دیگر و «معرفت استعلایی» مرتبط با قرآن، صرفاً مجادله‌ای انتزاعی در محدوده فلسفه محسوب نمی‌شود. این تمایز به‌طور مستقیم بر عرصهٔ روش‌شناسی فهم هستی اثر می‌گذارد و در نحوه دریافت حقایق پدیداری، دگرگونی بنیادین ایجاد می‌کند.از این رو، درک دقیق مقاصد فیلسوفان از اهمیتی اساسی برخوردار است. در واقع، فهم پدیده «تحدی قرآن» منوط به تصوری صحیح از این اصل است که از منظر معرفت‌شناختی ملاصدرا، این کتاب، پدیده‌ای متعالی و فراطبیعی تلقی می‌شود بنابراین، به‌کارگیری ابزارهای حسی و طبیعی برای دستیابی به درکی صحیح از واقعیت‌ها و حقایق آن ناکافی خواهد بود. بر همین اساس، رویکرد ملاصدرا در فهم حقیقت و ذات این پدیده نمی‌تواند یک رویکرد شناختی مبتنی بر حس و ماده باشد؛ بلکه وی می‌کوشد تا حقیقت این امر را آن‌گونه که هست، مورد ادراک قرار دهد.

پدیده‌شناسی متعالی تحدی قرآن

پیش از ورود به بررسی پدیده تحدی قرآن در اندیشهٔ فلسفی ملاصدرا، ضروری است اصول و مبانی بنیادینی که به نحو مستقیم در شکل‌گیری نگرش او نسبت به این مسأله تأثیرگذارند، به اجمال تبیین شوند. طرح این مبانی نه از باب تفصیل، بلکه به‌منزله روشن ساختن مسیر و چارچوب نظری است که صدرا در اتخاذ این رویکرد برگزیده است.

در حقیقت، بدون شناخت تکیه‌گاه‌ها و ارکان اصلی دستگاه فکری او، نمی‌توان به درک صحیح مراد و مقصود وی از چنین مباحثی دست یافت. غفلت از این پیش‌فرض‌های

فلسفی، زمینه‌ساز سوءبرداشت‌ها و خلط‌های مکرر در تفسیر آرای هر فیلسوف خواهد شد. از این رو، اشاره و تأکید بر آن مبانی، شرط لازم برای ورود به تحلیل دقیق اندیشه صدرایی در این حوزه است.

هرگاه سخن از ملاصدرا و حکمت متعالیه به میان می‌آید، نخستین اصولی که در ذهن متفکران و محققان تداعی می‌شود، سه رکن اساسی نظام فکری اوست: «اصالت وجود»، «حرکت اشتدادی وجود» و «وجود رابط و وجود مستقل». این سه اصل، شالودهٔ دستگاه فلسفی صدرایی را شکل می‌دهند و هر یک به نحوی نقشی بنیادین در استحکام بنای اندیشهٔ او دارند. با وجود این، در پس این ارکان سه‌گانه، اصلی نهفته است که از حیث اهمیت کمتر از آن‌ها نیست؛ اصلی که هم در منظومهٔ ملاصدرا جایگاهی محوری دارد و هم در کل سنت فلسفهٔ اسلامی نقشی تعیین‌کننده ایفا می‌کند.

در نظر نگارندگان، این اصل را می‌توان به مثابه کُنه و ژرفای نگرش معرفتی فیلسوفان مسلمان به هستی دانست؛ اصلی که بسیاری از مباحث آنان تنها با توجه به آن قابل درک و تحلیل است. به همین اعتبار، این مبنا مرز مشخصی میان فلسفه اسلامی و دیگر سنت‌های فلسفی به وجود می‌آورد و تفاوت نگاه آنان به هستی را برجسته می‌سازد. در واقع، اگر بخواهیم به سرّ اختلاف رویکرد میان حکمت اسلامی و فلسفه‌های غیر اسلامی پی ببریم، باید این اصل را به مثابه سنگ بنای تمایز در نظر گیریم.

این مبنا ناظر بر نوع تلقی فیلسوف مسلمان از عالم وجود و نسبت آن با عوالم ماورای ماده است. در اندیشهٔ ملاصدرا و دیگر حکمای مسلمان، عالم ماده صرفاً به خودی خود تعریف نمی‌شود، بلکه در نسبت با عالمی برتر و مافوق ماده معنا می‌یابد. رابطهٔ این دو عالم، نه عرضی یا هم‌سطح، بلکه طولی است؛ بدین معنا که میان آن‌ها نسبت علّی و معلولی برقرار است. البته باید توجه داشت که این علیّت در معنای رایج اعدادی ـ یعنی زمینه‌ساز و فراهم‌آورنده ـ فهمیده نمی‌شود، بلکه در معنای ایجادی آن تفسیر می‌گردد؛ به گونه‌ای که عالم مافوق ماده علت تامه و کامل است، و عالم ماده چیزی جز معلول آن علت تامه نیست.

از همین منظر است که حکمت متعالیه، با تأکید بر پیوند وجودی میان عالم محسوس و عالم معقول، می‌کوشد تبیینی جامع از مراتب هستی ارائه دهد؛ تبیینی که نشان می‌دهد هستی در مراتب خود، پیوسته و متصل است و هر مرتبه، از مرتبه‌ای برتر و ماورایی نشئت

می‌گیرد. در این چارچوب، عالم ماده نه استقلال مطلق دارد و نه به خودی خود کفایت می‌کند، بلکه وابسته به عالم مافوق ماده است که علت حقیقی و منشأ وجودی آن به شمار می‌رود.

تأکید بر این اصل از اهمیتی بنیادین برخوردار است؛ زیرا بدون توجه به آن، امکان دست‌یابی به درکی دقیق و درست از تبیین ملاصدرا در باب «تحدی قرآن» فراهم نمی‌شود. بدین‌سان، در کنار اصول اساسی حکمت متعالیه که پیش‌تر بدان‌ها اشاره شد، این اصل نیز جایگاهی محوری دارد. اهمیت آن در این است که می‌تواند افق اندیشه فیلسوف را، هم از حیث هستی‌شناختی و هم از منظر معرفت‌شناختی، روشن ساخته و مبانی نگرش صدرایی را در مواجهه با این مسألهٔ بنیادین آشکار نماید.

پس از توضیح کوتاه و اجمالی که در باب اصول اساسی حکمت متعالیه و روشن ساختن معنای استعلا در اندیشهٔ ملاصدرا، اکنون می‌توان به معناشناسی تحدی قرآن در راستای فهم هستی‌شناسی متعالی این پدیده، در نظام فکری ملاصدرا پرداخت و به درک درستی از بیان وی رسید.

ملاصدرا در تبیین خویش، بحث را از «مصدر کلام» آغاز می‌کند و به تفصیل مراتب هستیانی آن را شرح می‌دهد. او در ابتدا کلام را به سه مرتبهٔ اساسی تقسیم می‌کند:

مرتبه نخست، عالی‌ترین و اصیل‌ترین کلام است؛ کلامی که عین حقیقت کلام و تجلّی خطاب «کن» به شمار می‌رود. این مرتبه را می‌توان کلمات تامّ عقلی و وجودی دانست که مستقیماً از ذات واجب تعالی صادر شده و عین مقصود و ارادهٔ ذات به شمار می‌آیند.(ملاصدرا، ۱۳۸۷، ص۲۷ ؛ ملاصدرا، ۱۳۶۰، ص۱۳)

مرتبه دوم، همان امر واجب تعالی به فرشتگان است؛ امری که ضرورت تحقق دارد و تخلف‌ناپذیر است.

مرتبه سوم، پایین‌ترین مرتبه کلام و در عین حال قابل تخلف است. این مرتبه همان سخن الهی با مکلفان است که به واسطه فرشتگان و پیامبران ابلاغ می‌شود و ازاین‌رو امری باواسطه به شمار می‌رود.

بر اساس این تقسیم، کلام نخست «ابداعی» است و متناظر با عالم قضای حتمی؛ کلام دوم، «امر تکوینی» است که در افق عالم قدر تحقق می‌یابد؛ و کلام سوم، «امر تشریعی» است که در ساحت شریعت و تکلیف ظهور می‌یابد (ملاصدرا، ۱۳۹۷، ج۱، ص۷؛ ملاصدرا، ۱۳۶۳، ص۱۹).

ملاصدرا در این موضع به نکته‌ای بنیادین اشاره می‌کند که اهمیت آن در ادامه مباحث آشکارتر می‌شود: او بر این باور است که انسان نیز، همانند کلام، دارای مراتبی است که در ساحت‌های وجودی او تبلور می‌یابد.

بدین‌سان، کلام الهی در مراتب گوناگون نزول می‌یابد و در هر مرتبه، متناسب با اقتضا و ظرفیت همان مرتبه، تجلّی خاصی پیدا می‌کند. به همین دلیل است که در پایین‌ترین مرتبه، کلام به صورت «کتاب» متعیّن می‌گردد. انسان نیز به همان قیاس دارای مراتبی است؛ مرتبه نازل او همان مرتبه جسمانی و مادی است که در قالب گوشت، پوست و هیئت بدنی ظهور یافته است.

از این منظر، در وجود انسان نیز می‌توان سه مقام «ابداع»، «تکوین» و «تشریع» را بازشناخت. والاترین مرتبه، مقام ابداع است؛ مرتبه‌ای که در آن، انسان به مکالمه‌ای بی‌واسطه با ذات اقدس الهی دست می‌یابد. در این مقام، «انسان کامل» به عنوان عالی‌ترین مرتبهٔ وجودی بشر، معارف الهی را مستقیماً از حضرت حق دریافت می‌کند (ملاصدرا، ۱۳۹۷، ج۱، ص۸).

لازمه‌ی منطقی این نگرش آن است که تنها انسان کامل است که توانایی ادراک حقیقت تام قرآن را در مرتبهٔ ذات احدیت داراست و می‌تواند این معارف را بی‌پرده از سرچشمه اصلی دریافت کند چراکه قرآن بر حقیقت انسان کامل(نبی) نازل گردیده است و نه به تصویر و حکایت (ملاصدرا، ۱۳۶۰، ص۱۸) از همین رو می‌توان مقصود او را به درستی واکاوی کرد.

نگارندگان بر این باورند که از منظر ملاصدرا، حقیقت اعجاز و تحدی قرآن نه در سطح ظاهری زبان، فصاحت یا بلاغت صرف ـ آن‌گونه که برخی مفسران و متکلمان بر آن تأکید کرده‌اند ـ بلکه در بنیان وجودی و مرتبهٔ هستی‌شناختی آن نهفته است. قرآن در تلقی

صدرایی، صرفاً «گفتار» یا «متن» نیست، بلکه «وجود نازل» حقیقتی متعالی است؛ تجلّی خاصّی از کلام الهی در سیر نزولی مراتب وجود.

بر اساس اصل تشکیک وجود، هستی در مراتب گوناگون از شدت تا ضعف تنزّل می‌یابد، بی‌آنکه پیوستگی و وحدت درونی خود را از دست بدهد. نزول قرآن را باید در پرتو همین قاعده فهمید، حقیقت قرآن در عالی‌ترین مرتبهٔ خود، عین کلام الهی و قائم به ذات حق است؛ سپس در مراتب پایین‌تر، متناسب با ظرفیت هر مرتبه، ظهور و تجلّی می‌یابد تا در نهایت به صورت الفاظ و عبارات محسوس در می‌آید. این نزول، همانند نزول وجود در مراتب هستی، تبیین‌کنندهٔ نسبت قرآن با عالم ماده و زبان انسانی است.

از سوی دیگر، قرآن به مثابه حقیقت وجودی، تنها در ظرفی تجلّی کامل می‌یابد که از حیث مرتبه وجودی سنخیت لازم را دارا باشد. در اینجا اصل وحدت شخصی وجود راهگشاست وجود واحد در مراتب خود همواره حاضر است، اما شدت و ضعف آن در مظاهر متفاوت بروز می‌کند. بدین معنا، حقیقت قرآن در مقام غیب، تنها برای نفسی قابل درک است که در مرتبهٔ «انسان کامل» قرار گرفته باشد؛ زیرا انسان کامل به واسطهٔ حرکت جوهری و اشتداد وجودی، به مرتبه‌ای از هستی می‌رسد که هم‌سنخ با مرتبهٔ غیبی کلام الهی است. لذا نزول قرآن را نمی‌توان صرفاً «انتقال معنایی» از ساحت الهی به زبان بشری دانست، بلکه باید آن را فرآیند «تجلی وجودی» تلقی کرد؛ فرآیندی که در آن حقیقت قرآن، در پرتو ظرفیت وجودی نبی، از مقام غیب و باطن به عالم شهادت و حس انتقال می‌یابد. این انتقال نه امری تصادفی، بلکه مقتضای ذاتی رابطه علّی و طولی میان مراتب وجود است؛ همان‌گونه که هر مرتبه از هستی تنها در ظرف وجودی متناسب با خود ظهور می‌یابد، قرآن نیز تنها در مرتبه نبی، به عنوان انسان کامل، تحقق عینی پیدا می‌کند. این هم‌سنخیِ وجودی، در تصریحات ملاصدرا نیز به وضوح مورد تأکید قرار گرفته است.

صدرالمتألهین با تمایز نهادن میان دو ساحت «کلام» و «کتاب»، بر این نکته صحه می‌گذارد که قرآن در مرتبهٔ «کلام‌الله»، نوری از انوار معنوی حق است که جایگاه نزول آن، قلبِ انسانِ برگزیده (نبی) است (ملاصدرا، ۱۳۶۰، ص۱۶). اما همین حقیقت، در مرتبهٔ «کتاب»، به صورت نقوش و احکام ظاهر شده و در دسترس عموم قرار می‌گیرد تا همگان به قدر ظرفیت خویش از آن بهره برند.

نکته کانونی در اندیشه صدرا این است که دریافت آن حقیقتِ نوری، مشروط به «جلایِ باطن» است. او روح انسان را به آینه‌ای تشبیه می‌کند که تنها زمانی قادر به انعکاس انوار معرفت و حقایق ملکوت است که با صیقلِ عقل قدسی و عبودیت، از زنگار طبیعت پیراسته شده باشد. از این‌رو، انسان‌هایی که در بندِ محسوسات و شهوات گرفتارند، به دلیل حجاب‌های وجودی، از ادراک آن حقیقت محروم می‌مانند (ملاصدرا، ۱۳۶۳، ص۳۳).

این محرومیت، ریشه در مبنایی دارد که ملاصدرا در الشواهدالربوبیه بر آن تصریح دارد؛ وی خاطرنشان می‌سازد که برای انسان، مقامات و درجات متفاوتی است ـ از مراتب حسی و خیالی گرفته تا مراتب فکری و شهودی ـ و این مراتب دقیقاً در تناظر و هم‌سویی با عوالم هستی قرار دارند که به صورت طولی و «یکی فوق دیگری» ترتیب یافته‌اند. بنابراین، کسی که وجودش در مرتبهٔ نازلِ حس و خیال متوقف مانده، به حکمِ عدم سنخیت، راهی به عوالم عالیِ شهود و دریافت حقایق نوریِ قرآن نخواهد داشت (ملاصدرا، ۱۳۹۱، ص۳۹۵).

اما وجه تمایز «روح قدسی» نبی در این است که به دلیل شدتِ قوتِ وجودی، می‌تواند «جامعِ مراتب» باشد. برخلاف نفوس ضعیف که توجه به یک ساحت آن‌ها را از ساحت دیگر باز می‌دارد، روح قدسی همزمان که متصل به افق اعلاست و حقایق را بدون واسطهٔ بشری دریافت می‌کند، توانایی تنزل دادن آن حقایق به ساحت حس و مثال را نیز دارد.

همین مبنا، در تفسیر ملاصدرا از فلسفه تحدی نیز بازتاب یافته است. در نگاه او، تحدی صرفاً یک هماوردطلبی ادبی نیست، بلکه محکی معرفت‌شناختی است که بشر را به آزمون توانایی‌های وجودی خویش فرامی‌خواند تا دریابد قرآن از ساحتی فراتر از طبیعت بشری نشأت گرفته است. صدرا تصریح می‌کند که نفوس انسانی، از حیث طبیعتِ بشری، همگی مماثل‌اند و تفاوت میان آن‌ها تنها به واسطه فیوضات اُخروی و عطایای الهی است که بر برخی افاضه می‌گردد. بر این اساس، اگر قرآن صرفاً مجموعه‌ای از الفاظ و ترکیب‌های زبانی بود، هر انسانی می‌بایست توان ساختن مثل آن را می‌داشت؛ اما از آنجا که قرآن امری اُخروی و برخاسته از مرتبه‌ای متعالی است، وصول به آن تنها در توان کسی است که خود به آن مرتبه وجودی ارتقا یافته باشد (ملاصدرا، ۱۳۶۶، ص۱۲۴).

بنابراین، ملاصدرا به صراحت این فرآیند را فراتر از یک تصور خیالیِ صرف (آنگونه که برخی پنداشته‌اند) دانسته و آن را واقعیتی عینی برمی‌شمارد که در آن، حقایق مجرد در

قالب صورت‌های محسوس و کلامِ منظوم بر قوای ادراکی نبی ظاهر می‌شوند. بدین‌سان، این متن مؤیدی قاطع بر این مدعاست که فهم قرآن، رابطه‌ای دوسویه میان «مرتبه ظهور متن» و «مرتبه وجودی مفسّر» است؛ حقیقتی که در هر مرتبه، متناسب با ظرفیت وجودی مخاطب تجلی می‌کند (ملاصدرا، ۱۳۶۳، ص۳۴).

بدین ترتیب، اعجاز قرآن در نگرش ملاصدرا، چیزی فراتر از زیبایی‌های ادبی و ظواهر زبانی است: اعجاز حقیقی آن در «مرتبه وجودی» قرآن نهفته است؛ مرتبه‌ای که حقیقت آن جز برای انسان کامل ـ که آیینهٔ تمام‌نمای مراتب هستی است ـ قابل دریافت نیست. و این دریافت، خود شاهدی است بر تحدی قرآن؛ زیرا هیچ موجود دیگری در عالم ماده توان هم‌آوردی با حقیقتی ندارد که ریشه در مراتب اعلی وجود، دارد و همچنین وجودی نورانی است که احوال مبدا و معاد را منشکف می‌کند (همو،۱۳۶۰، ص۱۳)، لذا این مسائل به خوبی نشان‌دهنده رابطهٔ علّی میان عالم عقل و عالم ماده، همانطور که در اول بحث اشاره شد است.

این مطلب به روشنی نشان می‌دهد که مواجههٔ ملاصدرا با قرآن، از چه سنخیتی برخوردار است. در نگاه او، هر پدیده‌ای در جهان، تجلی و نمودی از یک حقیقت باطنی و متعالی است؛ از همین رو، مواجههٔ او با پدیدار قرآن، ماهیتی کاملاً تأویلی و استعلایی دارد. بر این اساس، هنگام رویارویی با این متن، او صرفاً به ظاهر الفاظ و جنبهٔ تاریخی آن نمی‌پردازد، بلکه با عبور از این ظاهر، به سراغ «حاق ذاتی» و «حقیقت باطنی» آن می‌رود. این مواجهه، او را به سپهری متعالی رهنمون می‌سازد؛ چرا که قرآن در حکمت متعالیه، تنها یک کتاب نیست، بلکه تجلی گوهر قدسی و نامتناهی است که فهم آن، مستلزم فرورفتن در لایه‌های معنا و ژرفای وجودی آن است.

این رویکرد، ما را به این نتیجه رهنمون می‌سازد که تفسیر و تبیین دقیق پدیدهٔ «تحدّی قرآن» در منظومهٔ فلسفی ملاصدرا، مستلزم رویکردی پدیدارشناختی ـ استعلایی است؛ رویکردی که فراتر از سطح تحلیل‌های زبانی و ظاهری متن حرکت کرده و بر شرایط امکانِ ادراک حقیقت وجودی قرآن متمرکز می‌شود. در این افق، پرسش اصلی نه این است که چگونه قرآن در قالب الفاظ و بیانات انسانی جلوه‌گر شده است، بلکه این است که چه نسبتی میان حقیقت وجودی قرآن و ظرفیت ادراکی «نفس انسان» برقرار است. ملاصدرا

در آثار خود با تأکید بر بطون قرآن و ارتباط مراتب وجودی انسان با سطوح مختلف فهم قرآن، درواقع بنیان‌های نظری لازم برای تبیین تحدی از منظر استعلایی در نظام اندیشه‌ای خودش را فراهم کرده است. از نگاه او، حقیقت قرآن، حقیقتی است که در مراتب عالی هستی حضور دارد و فهم کامل آن، منوط به رسیدن نفس به همان مراتب است. بر این اساس، عجز از آوردن مانند قرآن تنها ناشی از محدودیت‌های زبانی یا ادبی نیست، بلکه ریشه در عجز از دستیابی به همان مرتبه‌ی وجودی دارد که قرآن از آن نشأت گرفته است از این منظر، اعجاز قرآن در چارچوب محدود مقیاس‌های انسانی و معیارهای متعارف ادبی یا معرفتی فهمیده نمی‌شود، بلکه در گسترهٔ بی‌کران وجود معنا می‌یابد؛ جایی که قرآن به عنوان تجلّی تامّ حقیقت، تنها در نسبت با مرتبهٔ وجودی نبی و انسان کامل قابل درک است. بدین‌سان، تحدّی قرآن را باید دعوتی به شهود هستیانی دانست، نه صرفاً به سنجش‌های ادبی و معرفتی؛ دعوتی که ریشه در سرشت وجودی قرآن دارد و حقیقت آن را از هر گونه هم‌سنجی بشری فراتر می‌برد.

تحدی به مثابه دعوتی همگانی به سلوک وجودی

با تثبیت این مبنا که دریافت حقیقتِ استعلایی قرآن در تمامیتِ خود، تنها در افق وجودی «انسان کامل» میسر است، پژوهش حاضر با یک پرسش چالش‌برانگیز و گریزناپذیر مواجه می‌شود؛ پرسشی که خود از دلِ استدلال‌های پیشین برمی‌خیزد و نیازمند تبیینی دقیق است: اگر ادراک حقیقت متعالی قرآن و اعجاز آن، منوط به سنخیت وجودی با منشأ وحی است و تنها برای نفوس کامل امکان‌پذیر است، پس کارکرد «تحدی» برای سایر انسان‌ها و عموم مخاطبان که دستشان از این مرتبه کوتاه است، چیست؟ آیا پذیرش این مبنای وجودشناختی، تحدی را به یک «تکلیف مالایطاق» یا صرفاً اعلامیه‌ای برای اثبات ناتوانی مطلق بشر تقلیل نمی‌دهد؟ در پاسخ به این خلأ ظاهری و برای تکمیل نظریه مختار، استدلال می‌شود که راه برون‌رفت از این دوگانه، بازخوانی دوباره مسأله در پرتو اصل «تشکیک وجود» ملاصدرا است. از این منظر، تحدی نیز پدیده‌ای تک‌ساحتی نیست، بلکه حقیقتی ذومراتب است که متناسب با «ظرفیت وجودی» مخاطبان، کارکردهای متفاوتی می‌یابد. تحدی در مرتبهٔ نازله و برای عموم، نه یک نقطهٔ پایان و بن‌بست، بلکه به مثابه

نقطهٔ عزیمت و آغاز یک سفر وجودی عمل می‌کند. این کارکرد همگانی را می‌توان در سه ساحت مکمّل یکدیگر تبیین کرد:

۱. تحدی به مثابه «آیت» و نشانهٔ جهت‌نما

برای تودهٔ مردمی که در مراتب حسی و عقلی متعارف زیست می‌کنند، تحدی در وهلهٔ نخست به مثابه یک «آیت» یا نشانهٔ ملموس و تاریخی عمل می‌کند. عجز مستمر و قطعی نوابغ سخن، فلاسفه و اندیشمندان در طول بیش از چهارده قرن از هم‌آوردی با قرآن، یک پدیدهٔ تاریخی انکارناپذیر است. این شکست فراگیر، ذهن جستجوگر را از سطح تحلیل علل مادی و بشری فراتر می‌برد و او را با یک «گسست پدیدارشناختی» مواجه می‌سازد؛ گسستی که نشان می‌دهد منشأ این اثر نمی‌تواند در چارچوب توانایی‌های شناخته‌شدهٔ بشری تبیین شود. این عجز، به تعبیری، حجتی تجربی بر وجود یک سرچشمهٔ متعالی و فرابشری است. در این ساحت، تحدی پنجره‌ای به سوی آن حقیقت استعلایی باز می‌کند و انسان را به تصدیق وجود عالمی برتر فرامی‌خواند، حتی اگر توانایی ادراک مستقیم و کامل آن عالم را نداشته باشد. این همان کارکرد برهانی اعجاز است که زمینهٔ ایمان و تسلیم عقلی اولیه را فراهم می‌آورد.

۲. تحدی به مثابه «دعوت» به حرکت اشتدادی

در ساحتی عمیق‌تر، چالش قرآن یک مبارزه‌طلبی خصمانه برای تحقیر بشر و به رخ کشیدن ضعف او نیست؛ بلکه یک «دعوت» کریمانه به تعالی و کمال است. بر اساس اصل «حرکت جوهری»، ذات انسان حقیقتی پویا و سیال است که می‌تواند در مراتب وجودی استکمال یابد. تحدی قرآن با به نمایش گذاشتن فاصلهٔ عظیم میان مرتبهٔ وجودی کلام الهی و مرتبهٔ وجودی انسان عادی، یک «شوق» مقدس و یک انگیزهٔ قدرتمند برای حرکت ایجاد می‌کند. این چالش، پرسش را از «آیا می‌توانم متنی مانند آن بیاورم؟» به «چگونه می‌توانم به مرتبه‌ای از وجود برسم که شایستهٔ فهم چنین حقیقتی باشم؟» تغییر می‌دهد. بنابراین، تحدی، انسان را از سکون و توقف در مرتبهٔ فعلی خود بازداشته و او را به سلوکی شناختی و وجودی برای نزدیک‌تر شدن به آن حقیقت متعالی فرامی‌خواند. این دعوت، انسان را به تزکیهٔ نفس، تهذیب باطن و استکمال عقل فرامی‌خواند، زیرا تنها از طریق این

حرکت اشتدادی است که ظرفیت وجودی نفس برای دریافت مراتب بالاتر حقیقت قرآن افزایش می‌یابد. این همان حقیقتی است که ملاصدرا در *اسرار الآیات*، آن را «سرّ نزول» و «مقصود عالی» قرآن برمی‌شمارد. وی تصریح می‌کند که غایت و مغزِ مصفّای این کتاب، دعوت بندگان به سوی ملکوت اعلی و بالا بردن سطح اندیشه آنان از «حضیض نقص و خسران» به «اوج کمال و عرفان» است. در نگاه او، قرآن بیانگر کیفیت «سفر الی‌الله» است تا نفس انسانی با رهایی از دوزخِ طبیعت و گزندهای مادی، راهیِ طبقات بهشتِ معنا شده و با اتصال به ارواح سعیده در عالم ملکوت، به قربِ حقیقت نائل گردد (ملاصدرا، ۱۳۶۰، ص۲۱).

۳. مراتب طولی فهم اعجاز بر اساس تشکیک وجود

مهم‌ترین کارکرد همگانی تحدی در انطباق آن با اصل تشکیک وجود نهفته است. همان‌گونه که وجود دارای مراتب شدت و ضعف است، فهم اعجاز قرآن نیز امری مشکک و دارای مراتب طولی است. این بدان معناست که هر انسانی در هر مرتبه‌ای از کمال، می‌تواند به قدر ظرفیت وجودی خود، وجهی از اعجاز آن را درک کند و همان درک، برای او حجت و راهگشا خواهد بود. برای مثال:

- ادیب و سخنور: اعجاز را در ساختار زبانی بی‌بدیل، فصاحت و بلاغت بی‌نظیر و انسجام شگفت‌انگیز آن می‌یابد و به منشأ غیربشری آن اذعان می‌کند.
- متکلم و فقیه: اعجاز را در انسجام درونی بی‌نقص، قوانین حکیمانهٔ تشریعی و معارف دقیقی می‌بیند که از هرگونه تناقض به دور است.
- حکیم و فیلسوف: اعجاز را در ژرفای معارف عقلی، براهین هستی‌شناختی و نظام معرفتی منسجمی شهود می‌کند که با عقل برهانی در مرتبه خود سازگار است.
- عارف و سالک: اعجاز را در مراتب باطنی و تأویلی آن و به مثابه تجلی مستقیم حقایق عالم غیب تجربه می‌کند که از طریق کشف و شهود بر قلب او نازل می‌شود.

این مراتب، جزایر جدا از هم نیستند، بلکه لایه‌های تودرتوی یک حقیقت واحدند. هر مرتبه‌ای، حجتی برای اهل آن مرتبه و دعوتی برای ورود به مرتبهٔ بالاتر است. بدین ترتیب، تحدی قرآن پدیده‌ای چندوجهی و پویاست که گرچه حقیقت تام و کمال نهایی آن در

شهود انسان کامل نهفته است، اما مراتب نازلهٔ آن به مثابه یک «طیف» پیوسته از اعجاز، برای همگان در هر سطحی از فهم و وجود قابل درک بوده و به مثابه دعوتی همگانی به سلوک و تعالی عمل می‌کند. این همان نگاهی است که فهم آن، نیازمند یک رویکرد پدیدارشناختی-استعلایی یا متعالی است؛ رویکردی که فراتر از سطح تحلیل‌های زبانی و تاریخی حرکت کرده و بر شرایط امکانِ ادراک حقیقت وجودی قرآن متمرکز می‌شود. یکی از پیامدهای مهم این درک نوین از تحدی، که آن را نه یک بن‌بست معرفتی بلکه یک دعوت به حرکت معرفی می‌کند، به طور مستقیم بر روش‌شناسی فهم قرآن یا هرمنوتیک است. اگر تحدی، فراخوانی به استکمال وجودی است، پس «تفسیر» نیز نمی‌تواند یک فعالیت صرفاً ذهنی و تحلیلی باقی بماند. این نگاه، هرمنوتیک را از سطح ابزارهای زبانی فراتر برده و آن را به خودِ «وجودِ مفسّر» پیوند می‌زند.

بر این اساس، شرط بنیادین برای دستیابی به لایه‌های عمیق‌تر معنا، دیگر نه فقط مهارت در علوم تفسیری، بلکه «ظرفیت وجودی» مفسّر است. فهم هر مرتبه از حقیقت قرآن، در گرو سنخیت وجودی میان نفسِ فهمنده و آن حقیقت است. بنابراین، فرآیند تفسیر به یک سلوک معرفتی ــ وجودی تبدیل می‌شود؛ سفری که در آن، مفسّر با هر گام در فهم متن، خود نیز یک گام در مسیر کمال و حرکت جوهری برمی‌دارد. در این نگرش، تفسیر قرآن در حقیقت، تفسیر «نفس» سالک در آینهٔ کلام الهی است و غایت آن، نه انباشت دانش دربارهٔ متن، بلکه تحقق وجودی حقایق متن در وجود مفسّر است.

نتیجه

در این بررسی، با تکیه بر مبانی ژرف حکمت متعالیهٔ ملاصدرا و به‌کارگیری رویکرد استعلایی صدرایی، فهم پدیدهٔ «تحدی قرآن» در چارچوبی وجودشناختی و فراتر از تحلیل‌های صرفاً ادبی و زبانی، آشکار گردید. این واکاوی، نقطهٔ عطفی در درک دیدگاه صدرایی محسوب می‌شود؛ چرا که تلقی ملاصدرا از این پدیده را، نه یک قرائت کلامی متعارف، بلکه یک تفکر متافیزیکی عمیق معرفی می‌کند که اعجاز قرآن را در مرتبهٔ وجودی آن می‌جوید.

برخلاف تحلیل‌های سنتی و حتی برخی از تحلیل‌های معاصر که تحدی را به معنای برتری ادبی و بلاغی قرآن تفسیر می‌کنند، در این رویکرد، منشأ اعجاز قرآن و چالش هم‌آوردی با آن، در عمق هستی قرار گرفت. بر اساس اصول محوری حکمت متعالیه همچون اصالت وجود، تشکیک مراتب وجود، وحدت شخصی وجود و حرکت اشتدادی وجود، قرآن صرفاً مجموعه‌ای از الفاظ و مفاهیم نیست، بلکه تجلی عینی کلام الهی در ساحت وجود است. این کلام، در عالی‌ترین مرتبهٔ خود، عین ذات و علم حق بوده و در مراتب نزولی، متناسب با ظرفیت هر ساحت، ظهور می‌یابد. از این منظر، تحدی قرآن به معنای اعلام یک برتری متافیزیکی و مرتبهٔ وجودی فرامادی است؛ یعنی قرآن از مرتبه‌ای از هستی نشأت گرفته که دریافت حقیقت آن برای موجودات مراتب پایین‌تر ناممکن است. بر این اساس، عجز بشر در برابر این چالش، نه یک ناتوانی در صناعت ادبی، بلکه یک ناتوانی وجودی در صعود به آن افق هستی است که قرآن از آن سرچشمه گرفته است.

از پیامدهای مهم این تحلیل، روشن‌شدن شرط‌های امکان فهم کامل قرآن است. در منظومهٔ فکری صدرایی، دریافت کامل حقیقت قرآن صرفاً در ظرف وجودی «انسان کامل» یعنی نبی میسّر می‌گردد. این امر نه یک محدودیت خودسرانه، بلکه نتیجهٔ منطقی اصل بنیادین سنخیت وجودی میان مُدرِک و مُدرَک است. تنها انسان کاملی که به سبب سعه و شدت وجودی خویش با منشأ متعالی وحی پیوند مستقیم و حضوری دارد، می‌تواند حقیقت تام قرآن را بی‌واسطه و به نحو شهودی ادراک کند. این واقعیت، نه تنها اعجاز قرآن را تأیید می‌کند، بلکه تحدی را به عنوان یک نشانهٔ هستی‌شناختی و حجتی بر جایگاه وجودی نبی برجسته می‌سازد.

در این تبیین، کارکرد تحدی نیز از نو تعریف می‌شود. تحدی قرآن نه یک اعلامیهٔ یأس‌آور برای به رخ کشیدن ضعف بشر، بلکه یک پدیدهٔ چندوجهی، پویا و انگیزشی با کارکردهای عمیق معرفتی، تربیتی و سلوکی است. همچنین از مهم‌ترین پیامدهای این خوانش استعلایی، تأثیر بنیادین آن بر هرمنوتیک و روش‌شناسی فهم قرآن است. اگر تحدی دعوتی به استکمال وجودی باشد، پس «تفسیر» نیز نمی‌تواند یک فعالیت صرفاً ذهنی و تحلیلی و جدای از وجود مفسّر باقی بماند. در این نگاه، شرط اساسی برای دستیابی به لایه‌های

عمیق‌تر معنا، نه فقط چیرگی بر ابزارهای زبانی و علوم تفسیری، بلکه کسب «ظرفیت وجودی» و ایجاد سنخیت میان نفسِ مفسّر و حقیقت متعالی متن است.
این واکاوی، با محور قرار دادن مفهوم «استعلا» و به‌کارگیری یک رویکرد وجودشناختی، دیدگاه ملاصدرا به تحدی را در یک نظام فکری متسق و عمیق تبیین می‌کند که اعجاز را نه در پوستهٔ ظاهری متن، بلکه در هستهٔ وجودی آن جستجو می‌کند. این نگرش، تحدی را از یک بن‌بست معرفتی به یک نقطهٔ عزیمت برای سفری بی‌پایان در مراتب هستی و معرفت بدل می‌سازد و افق‌های جدیدی را می‌گشاید.

مشارکت نویسندگان

مشارکت به صورت مساوی بوده است.

تشکر و قدردانی

تشکر از نشریه برای پذیرش مقاله.

تعارض منافع

هیچگونه تعارض منافع در مقاله وجود ندارد.

منابع و مآخذ

The Holy Quran.

- Ardabili, Mohammad-Mahdi. and Hosseini, Masoud, (2020) History of Western Philosophy: German Idealism. Tehran. SAMT, (Persian).
- Smith, A. D. (2018), The Idea of Phenomenology. Translated by Hasan Arab. Tehran. Roozaneh.
- Pazouki, Bahman. (2020), History of Contemporary Western Philosophy. Tehran. Iranian Institute of Philosophy, (Persian).
- Rashidian, Abdolkarim. (2009), Husserl in the Context of His Works. Tehran. Ney Publishing, (persian).
- Sadr al-Din al-Shirazi, Muhammad ibn Ibrahim. (1981) Asrar al-Ayat. Tehran. Iranian Institute of Philosophy, (Arabic).

- Sadr al-Din al-Shirazi, Muhammad ibn Ibrahim. (1989), Al-Hikma al-Muta'aliya fi al-Asfar al-'Aqliyya al-Arba'a (Vol. 1). Qom. Maktabat al-Mustafawi, (Arabic).
- Sadr al-Din al-Shirazi, Muhammad ibn Ibrahim. (2018) Al-Hikma al-Muta'aliya fi al-Asfar al-'Aqliyya al-Arba'a (Vol. 1). Tehran. Sadra Islamic Philosophy Research Institute, (Arabic).
- Sadr al-Din al-Shirazi, Muhammad ibn Ibrahim. (2012), Al-Shawahid al-Rububiyyah fi al-Manahij al-Sulukiyyah. Tehran. Sadra Islamic Philosophy Research Institute, (Arabic).
- Sadr al-Din al-Shirazi, Muhammad ibn Ibrahim. (1987), Tafsir al-Quran al-Karim. Qom. Bidar, (Arabic).
- Sadr al-Din al-Shirazi, Muhammad ibn Ibrahim. (1984), Mafatih al-Ghayb. Tehran. Iranian Institute of Philosophy, (Arabic).
- Sadr al-Din al-Shirazi, Muhammad ibn Ibrahim. (2008), Mafatih al-Ghayb. Translated by Mohammad Khajavi. Tehran. Mawla, (Persian).
- Kant, Immanuel. (2023), Critique of Pure Reason. Translated by Behrouz Nazari. Tehran. Qoqnoos, (Persian).
- Akhound. and Qareh Baghi. (2018) An Analysis of the Quranic Challenge from the Perspective of Allameh Tabataba'i and Ayatollah Javadi Amoli. Andisheh-haye Qurani-ye Motafakkeran-e Moaser. Vol. 16, No. 125, (Persian).
- Dehbashi. and Ayatollahi. (2009), Husserl's Transcendental Phenomenology: Pure Idealism or Transcendental Idealism. **Ma'refat-e Falsafi**. Vol. 6, No. 24, (Persian).
- Gholami, Asghar. (2008), Miracle and the Quranic Challenge from the Perspective of Ayatollah Mirza Mahdi Isfahani. Motale'at-e Quran va Hadith-e Safinah. No. 21. (Persian)
- shand , john central, (2006), *works of the philosophy.Acumen pulishing limited*

معرفی نویسندگان

عبدالله صلواتی استاد دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی و دانش‌آموخته دکتری فلسفه با گرایش فلسفه اسلامی از دانشگاه شهید بهشتی است. حوزه‌های پژوهشی وی شامل فلسفه اسلامی، عرفان، تفسیر و کلام است. وی تاکنون بیش از ۱۹۰ مقاله، مدخل دانشنامه، طرح پژوهشی و کتاب در این حوزه‌ها منتشر کرده است. از سوابق علمی و اجرایی ایشان می‌توان به دبیری بخش ادیان و عرفان (۱۳۸۵)، داوری کشوری جشنواره جوان خوارزمی(۱۳۸۶تا۱۳۹۴)، داوری کتاب سال و کتاب فصل در حوزه فلسفه و کلام اسلامی(۱۳۸۶تا۱۳۸۸)، داوری جشنواره نقد(۱۳۹۱تا۱۳۹۲) و نیز داوری بزرگداشت حامیان نسخ خطی(۱۳۸۳تا۱۳۸۵) اشاره کرد. همچنین در سال ۱۳۸۷ به‌عنوان «منتقد جوان» در بخش جنبی پنجمین جشنواره نقد کتاب برگزیده شد.

امیرعلی دوستعلی دانشجوی دکتری فلسفه اسلامی دانشگاه شهید مطهری، پژوهشگر حوزه فلسفه اسلامی، حکمت متعالیه و الهیات است. وی در این پژوهش کوشیده است با نگاهی نو به مسأله تحدی قرآن، ظرفیت‌های فلسفی حکمت متعالیه را در تبیین این مسأله به کار گیرد و از شبکه مفهومی این مکتب فلسفی برای ارائه تحلیلی جامع‌تر بهره ببرد.

سیده فاطمه نیک‌سیما دانشجوی دکتری فلسفه اسلامی دانشگاه شهید مطهری، پژوهشگر حوزه‌های فلسفه اسلامی، حکمت متعالیه و مشاوره فلسفی است. وی هم‌زمان با تحصیل در رشته فلسفه، دوره کارشناسی رشته روان‌شناسی را نیز گذرانده و در این پژوهش از تلفیق رویکردهای فلسفی و میان‌رشته‌ای در تحلیل مسائل بهره برده است.

How to cite this paper:
Salavati, Abdollah & Doost Ali, Amirali & Niksima, Seyedeh Fatemeh, From Linguistic Miracle to Existential Superiority: A Transcendental Re-reading of the Qur`anic Challenge (Tahaddi) in Mulla Sadra's Existential Perspective, *Journal of Ontological Researches, 15 (29), 143-169. Persian.*
DOI: 10.22061/ORJ.2026.12891.937

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.